

Habib Saidi

Institut del Patrimoni Cultural del Canadà
QUEBEC_CANADÀ

Director de l'Institut du Patrimoine Culturel del Canadà i professor de la Universitat Laval (Quebec), la seva recerca s'estén per la museologia, l'etnologia del turisme i les polítiques de patrimonialització, com també per la comunicació, la performance i la teatralitat. Ha treballat a l'Amèrica del Nord, al Mediterrani, al Magreb i a l'Orient Mitjà.

La crema, la dansa i la barba

Patrimoni deliciós i conflictes amargs a la Tunísia postrevolucionària

Introducció

Aquest article tracta de la situació del patrimoni cultural immaterial en el context postrevolucionari de Tunísia. Es basa en una lectura crítica dels interessos i les lluites que marquen aquest context i que influeixen sobre el futur d'aquest país, i fins i tot de la regió sencera per a les coses bones i per a les coses dolentes. Cal pensar sobretot en els canvis polítics i socials en curs, el ressò anunciador dels quals arriba per mitjà d'esdeveniments i debats tumultuosos sobre qüestions espinoses com són la identitat, la posició i el paper de la religió en la societat, la relació amb l'altre, entès aquí com l'altre occidental i oriental, la relació amb el present, el passat i el patrimoni. D'entre totes aquestes qüestions, la que fa referència al patrimoni és la que es presenta com una de les més crucials i problemàtiques. I no només perquè materialitza i resumeix d'alguna manera totes les altres qüestions, sinó també perquè és l'objecte de les lluites i els conflictes entre els dos corrents polítics i ideològics que des de fa tres anys continuen dividint la societat tunisiana; d'una banda, els laics i els modernistes, i de l'altra, els islamistes rigoristes.

Els primers, inspirats en ideals universals revolucionaris, principalment els de la Revolució Francesa, volen convertir la Revolució del Gessamí en un «moment axial» (Ricoeur, 1985: 157) de la història del país que li permet trencar amb totes les formes de tirania i de subdesenvolupament i accedir de ple a una modernitat encarnada pel model occidental del progrés i la llibertat. Els segons, més aviat amb la mirada vers una edat d'or passada de l'islam, veuen en la Revolució una ocasió favorable per restablir aquesta edat instaurant un Estat religiós o almenys conservador regit segons els preceptes de la Xaria, la llei islàmica que van elaborar els exegetes dels primers segles de l'islam.

Com a mínim en són dues les raons que situen el patrimoni al bell mig d'aquest conflicte que ja ha originat víctimes després de l'assassinat de dos líders laics. D'una banda, la relació amb el patrimoni a Tunísia i al món àrab és molt complexa en la mesura que ens reenvia a una altra relació encara més complicada, com és la relació amb el passat en totes les seves èpo-

Aquest article tracta de la situació del patrimoni cultural immaterial en el context postrevolucionari de Tunísia. Es basa en una lectura crítica dels interessos i les lluites que marquen aquest context i que influeixen sobre el futur d'aquest país, i fins i tot de la regió sencera per a les coses bones i per a les coses dolentes. L'article mostra que el patrimoni cultural immaterial constitueix un dels temes espinosos que presideix els debats, les polèmiques i els conflictes que caracteritzen aquestes lluites i que les intensifiquen.

This paper deals with the situation of intangible cultural heritage in the context of post-revolutionary Tunisia. It is based on a critical reading of the interests and struggles that mark this context and influence the future of this country and indeed the whole region for better or worse. The paper shows that intangible cultural heritage is one of the burning issues that dominate the debates, controversies and conflicts that characterise these struggles and intensify them.

Paraules clau: patrimoni immaterial, revolució, conflicte, Tunísia

Keywords: intangible heritage, revolution, Tunisia, conflict

ques i totes les seves variants: el passat colonial en totes les seves fases històriques, el passat religiós, el passat nacional, etc. Totes aquests orígens i variants del passat s'han ocupat que el patrimoni sigui la causa de veus discordants i de diverses tensions socials silenciades gairebé sempre a causa del mateix sentit del patrimoni i de la seva acceptació en la civilització arabomusulmana de manera general, i en el context tunisià en particular. Més endavant veurem que aquesta acceptació difereix de la que es coneix a l'Occident, d'aquí la diferència de definició i pragmàtica que se'n desprèn pel que fa la memòria i al passat de Tunísia. D'altra banda, el patrimoni, sobretot el que anomenem immaterial, està lligat íntimament als estils de vida del dia a dia i a les maneres de representar-se, expressar-se i afirmar-se per mitjà de les expressions d'identitat que comparteixen el conjunt dels tunisians. En efecte, permet a aquests últims projectar-se al mirall del seu Jo col·lectiu per tal de reconèixer-se els uns als altres en la seva tunisianitat, per dir-ho d'alguna manera com una comunitat imaginària (Anderson, 1991) i alliberada una altra vegada del jou de la dictadura.

A més a més, és sobretot com a univers de referències culturals que posa en evidència aquesta tunisianitat sota formes d'ex-

pressions del vestir, artístiques, corporals, culinàries i d'altres pràctiques de la vida quotidianes, que el patrimoni és reclamat en aquests moments de crisi i de desil·lusió postrevolucionària i que és motiu de disputa entre aquests dos clans. Amb aquesta finalitat, el pols entre aquests darrers es fa de fet en l'espai públic, al mateix carrer, les voreres, els carrers i les places públiques més concorregudes per la població, i també per mitjà de les pàgines de Facebook i els platós de televisió. Es presenten en forma de manifestacions, d'enganxades enèrgiques, d'activitats culturals inèdites com ara les exposicions i les sessions de lectura a l'aire lliure, de sermons religiosos i de tendals de predicació, de polèmiques mediàtiques, etc.

Veurem que aquestes divisions i enfrontaments agafen d'alguna manera el patrimoni com a hostatge en el sentit que accentuen la situació d'embolic i de confusió en la qual sempre s'havia trobat. Cal recordar que aquest patrimoni al qual faig referència no concerneix —com a mínim fins a dia d'avui— els monuments i els emplaçaments històrics tunisians més sumptuosos, sinó més aviat el que actualment anomenem el petit patrimoni, per no dir en allò que concerneix Tunísia, el patrimoni dues vegades orfe. Es tracta d'aquest

Un dona tunisiana sosté un cartell en què es llegeix: «Jurem sobre el cap i la sang dels màrtirs de la revolució que posarem fi a la dictadura» durant una manifestació davant de l'Assemblea Constituent el 12 d'abril de 2012 a Tunísia. Llicenciats tunisians desocupats han decidit posar una demanda contra el ministre de l'Interior, Ali Larayedh, com a responsable de la brutalitat de la policia durant els esdeveniments del 7 i el 9 d'abril a Tunis.

YOSRA BEN HASSINE, AFP, GETTYIMAGES

patrimoni que va estar marginat i denigrat durant molt de temps pels modernistes a l'època de la dictadura i que avui en dia es troba tàcticament recuperat per ells mateixos, però que es troba amenaçat i maltractat greument pels moviments integristes.

En aquesta perspectiva, el propòsit serà centrar com l'espai públic, l'activisme artístic i les maniobres polítiques de connotació laica i religiosa s'imbriquen per crear noves formes de patrimonialitats i noves relacions amb el passat i la memòria. En aquest sentit, les activitats que es duen a terme principalment a les places públiques i que són rellevades per les xarxes socials seran estudiades com a factors i actors que predisposen aquestes places a ser patrimonialitzades posteriorment, atès que acullen des de ja fa més de dos anys esdeveniments memorables. Així, es pot dir que elles són implícitament l'instrument d'un procés de prepatrimonialització (Tunbridge i Ashworth, 1996) i que a partir d'ara constitueixen llocs de memòria on els tunisians es baten i debaten per renovar la seva relació amb el patrimoni material i immaterial.

En aquesta mateixa tònica, m'aturaré primer en alguns elements històrics per tal de contextualitzar la gènesi del patrimoni cultural immaterial de Tunísia i de delimitar les polítiques que l'han regit des de l'època colonial. En segon terme, em centraré en el període postrevolucionari per mitjà de l'estudi d'aquestes activitats i conflictes que prenen el patrimoni cultural immaterial per un camp de batalla. Així doncs, cal precisar que l'article es basa en les dades recollides per l'observació directa d'aquestes activitats sobre el terreny de Tunísia i per mitjà de l'estudi de les polèmiques que han suscitat, sobretot les que s'han difós a les xarxes socials.

Sobre el patrimoni i la seva política a Tunísia

D'entrada, hi ha una dificultat de caire lingüístic i, per consegüent, conceptual que salta a la vista des del moment que s'evoca aquest tema. La paraula *patrimoni* en la seva accepció moderna no s'ha utilitzat com a tal ni a Tunísia ni al Magreb fins després de la invasió colonial. Abans es parlava més

aviat de *turath*, que es podria traduir literalment per *herència*, pel qual se significa el que concerneix essencialment l'herència religiosa i, en menys mesura, el patrimoni oral popular. El patrimoni material anteislàmic, com per exemple les ruïnes romanes, no concerneix aquest enfocament⁽¹⁾. Des d'aquest moment, podem mencionar dos episodis principals considerats pels tunisians d'antany els constituents de les directrius del *turath*. El primer està relacionat amb la religió musulmana i consisteix en els textos alcorànics, els *hadiths* (paraules del profeta), les hagiografies dels sants i qualsevol altre aspecte memorial o ritual que tingui un vincle amb aquesta religió. El segon, que no té perquè està necessàriament dissociat del primer, consisteix en el que s'anomenava, en funció dels enfocaments i de les escoles que havien estudiat aquest àmbit a la fi del segle dinou i al llarg de tot el segle vint: arts i tradicions populars, literatura oral, folklore. En el cas de Tunísia, es tracta més aviat de les arts anomenades populars: cançons, danses, poesies, contes, epopeies, proverbis, jocs; ritus lligats al cicle de la vida: naixement, circumcisió, matrimoni, mort; i l'artesania i els oficis anomenats d'avui dia, com són la tapisseria, la teixidura, els brodats i qualsevol altra tècnica entesa com a artesanal.

Prenent en consideració l'estil de vida i el context social de l'època precolonial, aquests aspectes els tunisians els vivien, practicaven i apreciaven com components essencials de la vida quotidiana i del present, i no només com herència o records llegats del passat. Dit d'una altra manera, encara que ells fossin conscients de la dimensió històrica d'aquest patrimoni i fidels als seus valors ancestrals, els tunisians d'aquesta època vivien en harmonia continua amb aquests valors. Així, el *turath* formava part integrant de totes les fases de la seva vida i assegurava la continuïtat del passat en el present.

Aquesta accepció de *turath* es va tornar a posar en dubte després de l'arribada de la colonització. No només perquè la noció occidental del patrimoni diferia de l'arabomusulmana, sinó perquè la política colonial va optar per valorar un altre aspecte del patri-

(1)

En la cultura arabomusulmana, les figures del patrimoni material com són les ruïnes i els monuments es consideraven més aviat meravelles. Vegeu Miquel (1988 principalment el capítol 5). Vegeu Dakhli (1998: 172) i Maffi (2004: 104-105). Pel que fa a Tunísia, els contes populars aprehenen aquest patrimoni des d'un punt de vista si fa no fa misteriós. Per això entenc la idea sovint recurrent d'aquests contes d'explicar als infants el descobriment d'un tresor per part d'un tal bruixot o d'un tal altre. Aquest descobriment sovint s'esdevé en un lloc o un monument històric generalment romà o bizanti en el qual se suposa, fins i tot fora de l'esperit dels contes, que *ness bikri*, la gent d'antany, havia amagat els seus tresors.

EN AQUESTA PERSPECTIVA, EL PROPÒSIT SERÀ CENTRAR COM L'ESPAI PÚBLIC, L'ACTIVISME ARTÍSTIC I LES MANIOBRES POLÍTQUES DE CONNOTACIÓ LAICA I RELIGIOSA S'IMBRIQUEN PER CREAR NOVES FORMES DE PATRIMONIALITATS I NOVES RELACIONS AMB EL PASSAT I LA MEMÒRIA

moni, l'anomenat material i particularment arqueològic que data de l'època romana. L'objectiu d'aquesta tria consistia, entre d'altres, a justificar la conquesta de Tunísia, i del Magreb en general, fent-la prevaler com si fos una represa d'un territori que pertanyia a l'imperi romà envers el qual la França colonial es proclamava hereva. Com a venjança, pel que fa al patrimoni immaterial, va ser més aviat abandonat, si no degradat i desvalorat, ja sigui pel desinterès que el va seguir o pels prejudicis i els estereotips que el van marcar, sobretot els que l'associaven al subdesenvolupament i a l'indigenisme.

En aquest sentit, el patrimoni cultural immaterial tunisià es regia sota el prisma de l'art indígena. Es tracta d'una denominació amb connotació política i ideològica que buscava desvalorar i no pas valorar un cert nombre de pràctiques, creacions i objectes representatius de la societat tunisiana que revelaven la seva identitat i la seva imatge, com ara els vestits, l'artesanía, la gastronomia, la cançó, la dansa, els ritus i les creences, etc. La desvaloració d'aquests elements i el desinterès que van patir va marcar, des d'aquell moment, les polítiques que, suposadament, s'encarregaven de la gestió de l'anomenat art indígena i també les postures que en tenien els seus dipositaris, és a dir els tunisians. Tractat amb aquesta sort, aquest patrimoni va sofrir estigmes que van afectar, no només la seva imatge, sinó també els seus dipositaris i les persones que s'interessaven per la seva sort, com els investigadors i els defensors dels seus supervivents (Webber, 1991).

Aquesta política colonial del patrimoni immaterial tunisià va influir molt la situació i l'evolució d'aquest en l'època de la independència. Aquesta influència va ser marcada d'una manera manifesta pel rebuig d'aquest patrimoni i també per la desvaloració de les expressions que se li havien associat. La causa principal d'aquest rebuig rau en la tria política i social més important que ha emprès l'Estat postcolonial, una tria que es basava en una visió del progrés i de la modernització diametralment oposada al legat del passat, i que, en certa mesura, interioritzava la visió colonial pel que fa al patrimoni. Mantinguda

i vehiculada sota diferents formes en el discurs de Bourguiba⁽²⁾, així com en els mitjans de comunicació, aquesta visió va accentuar el desinterès per aquest tipus de patrimoni i en va reduir considerablement la presència en l'espai públic en termes d'expressions, de pràctiques i de visibilitat.

En efecte, diverses manifestacions i estructures d'aquest patrimoni s'havien vist disminuïdes, si no desaparegudes completament, sota l'efecte dels discursos i les propagandes mediàtiques que traduïen la política de modernització adoptada per l'Estat postcolonial. Per exemple, podem citar la majoria dels grups místics així com la gran majoria de les pràctiques que estaven consagrades a la celebració dels marabús. Cal pensar especialment en les processons, els sacrificis dels animals i el manteniment dels mausoleus que allotgen aquests sants. Els anomenats *Sidi*, és a dir *Senyor*, són considerats segons les creences populars de Tunísia i el Magreb, especialment en aquesta època, els dipositaris i els protectors de la *baraka*, la benedicció, i d'altres valors benèfics. Respecte d'aquesta visió esmentada de la modernització, aquests marabús, i per tant fins i tot aquestes creences, perjudicaven el progrés de la societat i n'impedien l'alliberació del colonialisme i dels seus avatars com ara el fatalisme, l'obscurantisme, la pobresa i l'analfabetisme. Així, s'han pres diverses mesures per reorganitzar, si no institucionalitzar, els vincles dels tunisians amb els seus sants i, per tant, limitar-ne la influència sobre la vida espiritual i cultural del país. Són mesures que havien marcat específicament les posicions i les actituds de Bourguiba respecte dels marabús i de la religió en general. Segons ell, és a l'Estat a qui correspon administrar aquesta darrera i no pas a la inversa. Així, els seus discursos sovint s'han «confessat» a favor d'un islam de l'Estat i contra un Estat de l'islam.

A més a més, l'objectiu principal de l'Estat de la independència era el de fonamentar i garantir la unitat nacional. Ara bé, el patrimoni immaterial semblava, segons les autoritats postcoloniales, amenaçar aquesta unitat. El fet que fos diversificat i dotat de multiplicitats lingüístiques, dialectals, religioses i

(2)

Primer president de la república de Tunísia (1957-1987).

AQUESTA ACCEPCIÓ DE TURATHES VA TORNAR A POSAR EN DUBTE DESPRÉS DE L'ARRIBADA DE LA COLONITZACIÓ. NO NOMÉS PERQUÈ LA NOCIÓ OCCIDENTAL DEL PATRIMONI DIFERIA DE L'ARABOMUSULMANA, SINÓ PERQUÈ LA POLÍTICA COLONIAL VA OPTAR PER VALORAR UN ALTRE ASPECTE DEL PATRIMONI, L'ANOMENAT MATERIAL I PARTICULARMENT ARQUEOLÒGIC QUE DATA DE L'ÈPOCA ROMANA

ètniques suscitava entre les autoritats la por de veure aparèixer situacions de disgregació social, i fins i tot moviments de dissidència política. Sense perdre de vista l'estratègia de les autoritats franceses, que consistia a valer-se d'aquesta diversitat per dividir les societats magrebines per tal de dominar-les, els responsables polítics tunisians s'havien mostrat molt escèptics pel que fa a qualsevol evocació de la diversitat patrimonial. Ayoub, un etnòleg tunisià que ha treballat detingudament sobre la situació del folklore del món àrab, parla d'una «política de la por» (Ayoub 2000) evocant aquest escèpticisme. Segons el seu parer, les autoritats dels països àrabs temen el folklore i els folkloristes. Per què? Perquè les seves recerques interroguen sovint els temes que són considerats tàcitament tabús pels poders polítics. Ell ho entén principalment com l'estudi de les minories ètniques, lingüístiques i religioses, com són els kurds i els coptes a l'Orient Mitjà, i els amazics, a l'Àfrica del Nord.

En aquest ordre d'idees, la percepció i el tracte reservats al patrimoni popular rural en constitueixen un exemple evident i testimonien aquesta realitat. Aquest patrimoni té generalment una connotació de sentit pejoratiu que remet al que s'atribuïa a l'art indígena durant l'època colonial. Tractats

de *baddou* (nòmades) o d'*aâraab* (pagesos o rurals), aquests dipositaris al seu torn s'estigmatitzaven i eren objecte d'ironies i burles. Cal assenyalar que tot just a l'alba de la independència, la població tunisiana era majoritàriament rural, analfabeta, i per regla general duia un estil de vida tradicional. Essent així, les manifestacions i els components del que tenia lloc i imatge del patrimoni immaterial es trobaven altra vegada desplaçats i deseparats. El que és antic i tradicional i, a partir d'aquí, el que és popular i rural han constituït els nous ingredients dels estereotips que havien intensificat la degradació d'aquest patrimoni.

Identitat deliciosa i oposició cremada:

Aquesta situació del patrimoni cultural immaterial de fet no va canviar durant el regne de Ben Ali. Aquest dictador que va governar el país del 1987 al 2011, després d'un cop d'estat mèdic que va posar fi a l'època de Bourguiba, compartia la perspectiva del seu predecessor, i va preservar gairebé els mateixos preceptes de la modernització i va mantenir en certa mesura la mateixa política del patrimoni. De fet, fins i tot si va provar de distingir-se de Bourguiba no va ser més que en aparença, apropiant-se del doble títol de protector de la religió i de la pàtria i de

Manifestants el «Dia de la Ira» de Tunísia a la kasbah de Tunis, Tunísia, el 25 de febrer de 2011. El president tunisià derrocat Zine al-Abidine Ben Ali ha abandonat el país, però la revolució està lluny d'acabar-se perquè el poble de Tunísia no està satisfet.
JAMES DOBERMAN, GETTY IMAGES. PHOTOLIBRARY

responsable de la reconciliació de la societat amb les seves tradicions i el seu patrimoni, i no deixa de ser menys cert que es va limitar a fer maniobres de recuperació política. Dit d'una altra manera, el discurs propagandista de reconciliació amb ell vehiculat pels mitjans de comunicació com un programa de salut del patrimoni i de preservació de la identitat de l'època de Ben Ali, albirava essencialment presentar aquest darrer com la imatge d'un salvador i d'un reformador excepcional. També buscava segar l'herba que trepitjaven els islamistes servint-se del patrimoni com vernís per embellir la imatge del dictador amb relació a la del seu predecessor que aquests últims odiaven tant.

Des d'aquell moment, l'esclat de polèmiques i conflictes entorn del patrimoni després de la caiguda de la dictadura, tot i que a primera vista semblés sorprenent, demostrava un malestar que des de feia dècades presidia la relació dels tunisians amb el seu passat i la seva memòria col·lectiva. En efecte, remetia a un problema, fins i tot a una crisi latent que mai no s'havia resolt i que va esclatar com una bomba d'efecte retardat als nassos de tot el món a partir del moment que l'autoritat de l'Estat

ja no estava en condicions de contenir-la per la força de la censura i l'opressió.

Ara bé, per entendre millor el tarannà d'aquesta commoció que, com ja he dit, va dividir la Tunísia postrevolucionària entre modernistes i tradicionalistes, per no dir retrògrads, a continuació examino alguns exemples d'aquestes polèmiques i conflictes de vegades violents entre totes dues parts. Començo per un dels exemples més reveladors de la importància que té per als tunisians la relació amb el patrimoni en els dos àmbits polítics i religiosos. Es tracta d'un plat de crema tradicional anomenat *assida* que, com qui no vol la cosa, s'ha transformat en un tema d'interès nacional, fins i tot un assumpte d'Estat, que ha desencadenat una disputa aferrissada entre els dos esmentats clans. Aquesta declaració de Mohsen Marzouk, un líder polític de Nidaa Tounes, clam de Tunísia, el partit més gran de l'oposició laica que fa el torcebraç a Ennahdha, el partit islamista al poder, en diu molt sobre aquesta zona a partir d'ara tèrbola entra la política i la religió a Tunísia:

«Aquest any la preparació d'*assidat zougou* és un deure nacional, una acció política

D'ENTRADA, HI HA UNA DIFICULTAT DE CAIRE LINGÜÍSTIC I, PER CONSEQÜENT, CONCEPTUAL QUE SALTA A LA VISTA DES DEL MOMENT QUE S'EVoca AQUEST TEMA. LA PARAULA PATRIMONI EN LA SEVA ACCEPCIÓ MODERNA NO S'HA UTILITZAT COM A TAL NI A TUNÍSIA NI AL MAGREB FINS DESPRÉS DE LA INVASIÓ COLONIAL

Manifestants el «Dia de la Ira» de Tunísia a la *kasbah* de Tunis, Tunísia, el 25 de febrer de 2011. El president tunisià derrocat Zine al-Abidine Ben Ali ha abandonat el país, però la revolució està lluny d'acabar-se perquè el poble de Tunísia no està satisfet.
JAMES DOBERMAN. GETTY IMAGES. PHOTOLIBRARY

i d'identitat. Una expressió de la nostra identitat tunisiana i un acte de resistència envers les temptatives de colonialisme cultural del nostre país. I, no us ho amagaré, els qui obeiran aquest deure nacional i d'identitat... no se'n penediran... aquest deure nacional és particularment deliciós.» (Marzouk, 2013)

A més a més cal precisar que aquesta crema tradicional, *assidat zgougou*, es prepara essencialment amb motiu del *Mouled*, la commemoració de l'aniversari del profeta, i s'elabora amb els fruits del pi d'Alep. En aquesta ocasió típicament religiosa, però també molt popular, els tunisians intercanvien bols d'*assidat* entre veïns, amics i coneguts, la decoració dels quals és tan important com el sabor de la recepta. Però on rau el deure nacional en tot això?

Per tal de respondre aquesta pregunta, cal contextualitzar el llançament d'aquesta crida politicoculinària d'aquest polític tunisià. Per fer-ho, em remeto a tres esdeveniments importants que han motivat aquesta crida, però sobretot que han propulsat en primer pla el patrimoni del qual parlem durant els darrers mesos a Tunísia. El primer fa referència a una fàtua, un judici religiós, proclamada per un predicador religiós salafista, per dir-ho d'alguna manera radical, que exigia la prohibició de l'*assidat* i de la commemoració de l'aniversari del profeta, tots dos considerats a parer seu estranys a l'islam.

El segon esdeveniment fa referència al moviment de vandalisme que ha consistit a atacar més de 50 mausoleus de marabús una mica pertot arreu del país. Aquest moviment també ha estat fomentat per aquest mateix tipus de fàtua i de creences religioses extremistes que rebutgen la tradició del marabutisme i les pràctiques que han tingut lloc al Magreb i a l'Àfrica subsahariana considerades heretgies que perjudiquen la fe musulmana. Recordem de passada els esdeveniments dolorosos que van tenir lloc a Mali, més concretament la destrucció d'aquest tipus de llocs de culte a Tombouctou i a d'altres indrets per part d'aquests mateixos corrents religiosos.

Ja per acabar, el tercer esdeveniment fa referència al llançament d'una campanya real i virtual per mitjà de Facebook sota el lema: «Continueu sent tunisians i allunyeu-vos del model afgà.» Aquest lema deixa palès que l'objectiu d'aquesta campanya que a més a més encara se segueix fins a dia d'avui, és lluitar contra les temptatives exògenes i en part endògenes que albiren el canvi, per no dir la deformació de l'estil de vida dels tunisians, amb la creació d'un moviment de resistència popular. A més a més, això ha començat a agafar forma amb l'organització de diverses activitats de la societat civil, activitats que, com veurem més endavant, s'esforcen vigorosament a sensibilitzar la població sobre la gravetat d'aquestes estratagemes.

Per aturar-me d'una manera breu en aquesta campanya, només destacaré que va consistir essencialment a crear algunes pàgines de Facebook sota el lema ja esmentat que difonen en la seva gran majoria fotos i vídeos que mostren imatges que il·lustren les pràctiques alimentàries, però sobretot les vestidures dels tunisians, i més concretament de les tunisianes, i també les pràctiques en l'espai, és a dir imatges que mostren espais públics típicament tunisians com són les places públiques, els cafès, els hammams, els socs, etc.

Des d'aleshores, es pot constatar que els actors de la societat civil autors d'aquesta campanya són del tot conscients que el moviment integrista vol imposar el control sobre la societat per mitjà de la submissió dels cossos, sobretot el de la dona, i la presència activa i fins i tot diria agressiva en l'espai públic. Així, aquest moviment de resistència prova de valdre's en certa manera de les mateixes armes, d'aquí l'ús d'aquestes imatges que promouen una tunisianitat que és fàcil de reconèixer i d'entendre no només pels tunisians, sinó també per la resta del món.

En efecte, aquestes fotografies i vídeos difosos en el marc de l'esmentada campanya reproduïxen gairebé de manera idèntica una gran part de les representacions tradicionalment vehiculades envers el públic turístic, majoritàriament occidental. Dit d'una altra manera, aquestes representacions que fins a la vigília de

DES D'AQUELL MOMENT, L'ESCLAT DE POLÈMIQUES I CONFLICTES ENTORN DEL PATRIMONI DESPRÉS DE LA CAIGUDA DE LA DICTADURA, TOT I QUE A PRIMERA VISTA SEMBLÉS SORPRENENT, DEMOSTRAVA UN MALESTAR QUE DES DE FEIA DECENNIS PRESIDIA LA RELACIÓ DELS TUNISIANS AMB EL SEU PASSAT I LA SEVA MEMÒRIA COLLECTIVA

la Revolució van ser titlades pejorativament d'exotisme, folklorisme i orientalisme, i clixés presentats sovint amb l'etiqueta de patrimoni turístic, a partir d'ara s'han implantat com a armes i estendards de resistència. Podem constatar de passada que la visió turística acusada antany pel seu perjudici, debilitat, dominació i imperialisme, sembla a partir d'ara reclamada com un lloc de refugi, fins i tot com una garantia de l'autenticitat, la diversitat i la universalitat dels elements típics d'aquesta tunisianitat defensada aquí per part de la societat civil a la Tunísia postrevolucionària.

Fora el vel, visca la dansa!

Els exemples i els esdeveniments citats més amunt remet en part a d'altres tensions i conflictes que han tingut més ressò en la jerarquia social. Es tracta de divisions que han enfrontat més concretament artistes i activistes de l'anomenada societat civil a salafistes radicals. Encoratjats per la pujada

al poder del partit islamista Ennahdha després de les eleccions del 23 d'octubre de 2011, aquests darrers han multiplicat les temptatives d'ocupar l'espai públic organitzant diverses activitats espectaculars com ara implantar el que anomenen «tendals de predicació» davant d'edificis escolars i universitaris, organitzar, en places públiques i fins i tot en platges turístiques de Hammamet i Sousse, sermons religiosos liderats per predicadors wahabites «personalitats» convidats d'Egipte i dels països del Golf, organitzar concentracions i manifestacions en les grans artèries, sobretot a la sortida de les pregàries setmanals dels divendres, implantar punts de venda (alguns parlen de distribució gratuïta) de llibres religiosos, però sobretot d'hijabs i nicabs, davant les mesquites i els barris populars més poblats, etc.

Ara bé, per oposar-se a aquesta invasió en certa manera programada i metòdica de l'es-

Fullet de viatge a la casa enderrocada durant la revolta de Sakher Ei Matri, marit de Nesrine, la filla de Ben Ali i Trabelsi Leila, Hammamet, Tunísia. JASPER WHITE, GETTYIMAGES. PHOTONICAWORLD

pai públic per part d'aquests grups radicals molt actius i finançats de manera tèrbola, els artistes s'han mobilitzat per tal de tornar a prendre possessió d'aquest espai per organitzar-hi activitats culturals i artístiques. Citem, per exemple, els artistes que organitzen el festival multidisciplinari Dream City a les medines, per dir-ho així les ciutats medievals de Tunísia i de Sfax, on hi presenten espectacles de dansa i teatre, exposicions, muntatges, pel·lícules, etc. Citem també uns altres artistes que han organitzat una exposició col·lectiva d'art contemporani a l'espai Elabdillya als afores de Tunis, i que van ser agreredits pels salafistes i van acabar perdent algunes de les seves obres.

Però l'exemple més escaient i que posa una altra vegada el patrimoni al bell mig d'aquests conflictes és el d'un grup de ballarins professionals que s'han decantat per utilitzar la dansa tradicional com un mitjà de resistència. Per fer-ho, han emprès la presentació d'espectacles d'aquest tipus de dansa en llocs que els permeten arribar a la gent de totes les classes socials, com són els carrers, les places públiques, els socs i els mercats setmanals, els vagons de metro, i tot això una mica pertot arreu del país. Per fer-ho, adopten una actitud participativa que consisteix a captar d'una manera progressiva l'atenció dels espectadors sorprenent-los amb estils de música i de dansa que recorda els ambients dels casaments i de les festes populars, fet que convida els espectadors a implicar-se en la dansa de manera espontània i amb alegria.

L'escena de dansa que descriu a continuació explica millor l'originalitat d'aquesta iniciativa i l'impacte que ha tingut sobre el públic. Transmesa pels mitjans de comunicació socials en forma de vídeo compartit per milers de tunisians, l'escena té lloc a Tunis en una plaça batejada La Porta de França, situada a l'entrada de la medina, a la banda de l'avinguda Habib Bourguiba, artèria principal de la capital tunisiana:

«Quan comença l'escena, es veuen aparèixer uns vianants ordinaris que travessen una plaça pública. En pla curt, la càmera enfoca dos homes joves asseguts en dues cadires que redoblen, l'un una darbukka i l'altre un tam-

borí, instruments de percussió tradicionals que els tunisians reconeixen. De fet, mesclen dos estils de dansa i de cant molt populars a Tunísia; el primer es coneix amb el nom de *mizoued*, el cornamusa, i es toca sobretot en entorns urbans, i el segon, amb el nom de *fezzani*, i es toca en entorns rurals. Tot seguit, es veu entrar en joc un altre home jove forçut, amb el cap afaitat i vestint texans. Disminueix la marxa, s'acosta als percussionistes, i amb un gest elegant comença a ballar al ritme dels músics. Lentament capta l'atenció dels vianants, que l'envolten fent un cercle i se'l queden mirant. Al cap d'uns minuts, tres ballarins més, dos nenes i un nen, s'afegeixen a l'escena i, com el seu camarada, s'endinsen en diversos estils d'actuacions, des del hip-hop fins al breakdance, passant per descomptat per gèneres de dansa tradicionals tunisians i seguits dels que conviden els espectadors a unir-s'hi. De fet, el missatge, per no dir el contingut, no ha trigat gens a arribar: els homes del principi, seguits d'algunes dones d'entre els espectadors i les espectadores s'han afegit voluntàriament a ballar amb els artistes tot creant un ambient jovial. A més a més, corona l'escena una dansa espontània d'una senyora amb vel d'uns cinquanta anys, que, deixant-se endur pel ritme, s'eleva el vel fins a la meitat i el fa volar enlaire com un gest d'alegria i de bona convivència.»

Tal com apareix en els títols de crèdit de l'enregistrament de vídeo, l'escena forma part d'un d'aquests espectacles de dansa dels quals acabem de parlar. Aquest porta la signatura d'un col·lectiu de joves artistes tunisians coneguts amb el nom d'Art Solution. Com bé indica el seu nom, aquest col·lectiu preconitza l'art com un mitjà de resolució de problemes polítics i socials, fins i tot com una arma de lluita i de resistència, sobretot per l'ús d'expressions artístiques inspirades en el patrimoni.

Segons el testimoni de Bahri Ben Yahmed, coreògraf i primer ballarí del col·lectiu, aquesta creació no és res més que una reacció a les violències i a les agressions perpetrades pels integristes radicals. En una conversa concedida al diari libanès *L'Orient-Le Jour*, explica que la idea d'aquestes actuacions se li va acudir després de l'incident del 25 de març

NO OBSTANT AIXÒ, EL FET DE SOTMETRE A ESTUDI UNA QÜESTIÓ TAN DELICADA COM ÉS EL PATRIMONI EN UN PAÍS EN PLENA REVOLUCIÓ ON ELS ESDEVENIMENTS SE SUCCEEIXEN ATROPELLANT-SE, I ON ES DIBUIXA MÉS D'UN ESCENARI, REQUEREIX PRUDÈNCIA PEL QUE FA A LES CONCLUSIONS QUE SE N'EXTREUEN EN AQUESTA FASE D'OBSERVACIÓ

de 2012, quan uns manifestants salafistes van atacar artistes que oferien un espectacle de carrer a l'avinguda Habib Bourguiba en motiu del Dia Mundial del Teatre. «És una data que encara marca els esperits dels artistes tunisians», afirma el coreògraf. «“Entreu als vostres teatres!”», cridaven els salafistes. “El carrer ja no us pertany!”» El 28 de març, després d'aquest incident violent, el Ministeri de l'Interior va decidir prohibir totes les manifestacions a l'avinguda Bourguiba. «Hem tingut por que ens tanquessin entre quatre parets, que ens aïllessin del món, que prohibissin a la gent anar al teatre», explica el jove ballarí tunisià. «La nostra iniciativa justament neix per dir *no* a aquestes pràctiques. El carrer encara ens pertany! Aquestes actuacions [transmeses en vídeos difosos al Facebook i al You Tube] són l'expressió d'un acte de resistència contra l'obscurantisme», continua l'artista. «Estem confrontats directament amb els salafistes, i la nostra única arma és l'art.» (Ben Yahmed, 2012)

Cal precisar també que l'espectacle en qüestió es va presentar després d'una exhibició de forces duta a terme un dia abans en aquests mateixos llocs per part dels salafistes que, sentint-se forts i intocables, van anar a hissar la seva bandera negra al rellotge monumental de l'avinguda Habib Bourguiba. Afanyant-se a reconquerir els llocs l'endemà d'aquest esdeveniment, els joves ballarins d'Art Solution, arriben d'alguna manera a netejar els llocs, fins i tot a neutralitzar-los, o, per dir-ho d'alguna manera, a restablir l'ordre tornant la vida i l'alegria a aquesta artèria central de la capital tunisiana freqüentada de tant en tant per la violència, la repressió, la por i l'anarquia després de la Revolució.

Els comentaris de tota classe que s'han desencadenat al marge de la difusió del vídeo que difon l'espectacle al Facebook, diuen molt sobre aquesta voluntat de reconquesta de l'espai públic, d'espacialització de la resistència i d'artificialització de la lluita contra el que molts tunisians perceben com a temptatives de desfiguració dels paisatges del país i dels seus trets, com són els seus carrers, les places públiques, les platges, i els estils de vida i les cultures, fins al moment harmoniosa i pacífica. En efecte,

aquests comentaris denuncien l'agressivitat, la violència, el caos, la discòrdia i defensen la solidaritat, la bellesa, l'alegria i l'harmonia. «La dansa i l'alegria no han de deixar cabuda als discursos de l'odi i als actes bàrbars de decapitacions», escriu un comentarista. «Tant si ho volen com si no, nosaltres som el poble de felicitat permanent, ens estimem la vida i detestem l'obscurantisme i l'extremisme», replica un altre. «Només són malalts i acomplexats que no s'estimen aquest país somrient», llegim en un altre comentari. «Heus aquí la Tunísia que ens estimem: bonica, turística, artística i pacífica, que marxin a viure a l'Afganistan si això no els està bé», afegeix un enèsim comentarista.

Conclusió:

Tunísia ha canviat molt en el transcurs de tres anys, és a dir, després que el poble tunisià clamés a l'uníson, un tal 14 de gener de 2011: «Ben Ali, ves-te'n... el poble vol la caiguda del règim.» Aquest canvi va ser tan fort i brusc que va desbordar les fronteres d'aquest petit país de dotze milions d'habitants i va estendre's a escala regional, i fins i tot mundial; per aquest motiu sorgeix l'interès d'explorar els dèdals i els horitzons del que avui s'anomena la primavera tunisiana o àrab. No obstant això, el fet de sotmetre a estudi una qüestió tan delicada com és el patrimoni en un país en plena revolució on els esdeveniments se succeeixen atropellant-se, i on es dibuixa més d'un escenari, requereix prudència pel que fa a les conclusions que se n'extreuen en aquesta fase d'observació. En efecte, és difícil fer el balanç del que s'ha produït fins a dia d'avui o del que passarà més endavant mentre la situació política, econòmica i social resta inestable, i fins i tot explosiva i imprevisible.

El que sí que és cert és que aquest tsunami revolucionari que està trencant encara damunt del món àrab, està lluny de ser fortuït, com de vegades ho deixen entendre la sobtadesa aparent del seu esclat. L'estudi de la relació problemàtica dels tunisians amb el patrimoni revela que, de fet, la Revolució és el resultat de crisis silencioses i sufocades; crisis que, acumulades, com la relacionada amb el patrimoni, predisposen un sistema polític a un esfondrament sobtat i proba-

blement inesperat. Méheust parla en aquest sentit de «saturació», noció que ha manllevat de Simondon (1989) per explicar aquesta situació prerevolucionària en la qual un règim polític esdevé «incompatible amb ell mateix» (2009: 31) a còpia de saturar-se amb les seves pròpies crisis. En casos semblants, aquest sistema esdevé tan fràgil que «un 'germen'⁽³⁾, és a dir, un esdeveniment singular i contingent, [pot] encendre'l en qualsevol moment i embarcar-lo en un moviment imprevisible.» (*ibidem*, 35)

En aquest sentit, l'estudi de la relació amb el patrimoni abans i després de la Revolució palesa que el malestar i els conflictes lligats a aquesta relació revelen altres tensions i problemes crònics que han preparat el terreny a la Revolució i que s'han esdevingut amb una manca d'espai i temps implícits. Pensem sobretot en disparitats socials i econòmiques entre les regions costeres i urbanes i les de l'interior pobres i no urbanitzades, en el fenomen de l'èxode rural i en els barris de barraques dispersats aquí i allà al marge dels hotels de luxe, en les representacions il·lusòries de la modernitat i en la imatge degradada i simplista vehiculada durant anys sobre el patrimoni cultural immaterial i sobre les poblacions que el reivindiquen, en «noves influències» dels corrents polítics i religiosos que provenen dels països del Golf accentuant, així, les divisions del país entre

l'Orient i l'Occident. Són tots d'elements que, d'una manera o d'una altra, expliquen aquests conflictes i divisions entorn del patrimoni, i també les motivacions dels corrents que busquen fer-ne un camp de batalla o agafar-lo d'ostatge. ■

(3)

En el cas de la revolució tunisiana, aquest «germen» no era cap altre que l'acte d'autoimmolació per mitjà del foc de Mohamed Bouazizi, el 17 de desembre de 2010, tot just un mes abans de la caiguda del règim.

BIBLIOGRAFIA

■ **Anderson, B.** (1991) *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. Londres, Nova York: Verso.

■ **Ayoub, A.** (2000) "The Arab Folklorist in a Postcolonial Period". Dins AHMIDA, A. (dir.) *Beyond Colonialism and Nationalism in the Maghreb: History, Culture and Politics*. Nova York: Palgrave.

■ **Ben Yahmed, B.** «Je danserai malgré tout dans les rues de Tunis», *L'Orient-Le jour*, 12 de desembre de 2012.

■ **Dakhli, J.** (1998) *Le divan des rois: le politique et le religieux dans l'Islam*. París: Aubier.

■ **Grandguillaume, G.** (1983) *Arabisation et politique linguistique au Maghreb*. París: Éditions Maisonneuve et Larose.

■ **Maffi, I.** (2004) *Pratiques du patrimoine et politiques de la mémoire en Jordanie: entre histoire dynastique et récits communautaires*. Lausanne: Éditions Payot.

■ **Marzouk, M.** (2013) <https://www.facebook.com/mohsen.bouazizi?fref=ts>. Consultat l'11 de desembre de 2013.

■ **Méheust, B.** (2009) *La politique de l'oxymore: comment ceux qui nous gouvernent nous masquent la réalité du monde*. París: La Découverte.

■ **Miquel, A.** (1988) *La géographie humaine du monde musulman*. París: Écoles des Hautes études, Vol. IV.

■ **Webber, S.** (1991) *Romancing the Rea: Folklore and Ethnographic Representation in North Africa*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

■ **Ricoeur, P.** (1985) *Temps et récit*. París: Seuil.

■ **Simondon, G.** (1989) *L'individuation psychique et collective*. París: Aubier.

■ **Tunbridge, J.; Ashworth, G.** (1996) *Dissonant Heritage: The management of the past as a resource in conflict*. Wiley: Chichester.